

УДК 911.3

Воловик Л.М.

**ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ І МІГРАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ
НАСЕЛЕННЯ ПЕРИФЕРІЙНИХ РАЙОНІВ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ)**

У статті проаналізовано особливості демографічної ситуації і міграційної активності населення периферійних районів (на прикладі Київської області).

Ключові слова: демографічна ситуація, міграційна активність, населення.

В статье проанализированы особенности демографической ситуации и миграционной активности населения периферийных районов (на примере Киевской области).

Ключевые слова: демографическая ситуация, миграционная активность, население.

The significant features of demography situation and migration actives population districts (the Kyiv Region Oblast) is considered in the article.

Key words: demography situation, migration actives, population.

Постановка проблеми. Важливу роль у соціально – економічному розвитку периферійних районів відіграє демографічна ситуація та міграційна активність населення. Демографічні та соціальні процеси у периферійних районах Київської області мають конкретні прояви, які

відображають їх специфічний характер в контексті впливу столиці. Особливості демографічної ситуації формуються під дією багатьох місцевих, загальнонаціональних та глобальних чинників. Їх вплив за конкретних умов має свої особливості, тому демографічні процеси та міграційна активність населення відображають реальну демографічну ситуацію у периферійних районах. Динаміка чисельності населення є найбільш узагальнюючим критерієм оцінки демографічних процесів, розміщення населення та трансформації поселенської мережі. У ньому акумульована дія економічних, соціальних, демографічних, політичних, екологічних та інших чинників, які суттєво впливають на територіальну організацію виробництва та стан поселенської мережі у периферійних районах.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Суспільно – географічним дослідженням столиці в контексті її впливу на периферію присвятили свої праці українські вчені – Ю.І.Питюрєнко, Л.Г.Руденко, В.І.Нудельман, М.І.Фащевський, В.П.Нагірна, Г.П.Підгрушний, С.А.Лісовський, І.О. Горленко, М.Д. Пістун, А.І.Доценко, С.І. Іщук, О.В. Гладкий, Д.М.Стеченко, Г.В.Балабанов, О.І.Шаблій, І.М.Салій, О.В.Грицай та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з історичного витоку української нації, чисельність населення на території України, в т.ч. і периферійних районів мала стійку тенденцію до зростання, за винятком окремих відносно коротких періодів. Це зумовлювалося сприятливими для забезпечення життєдіяльності населення природними умовами і ресурсами, географічним положенням та іншими чинниками. Кінець ХХ ст. став переломним етапом, коли приріст населення змінився його стійким і довготривалим щорічним зменшенням. Це особливо характерно для останніх 18 років.

Зниження щорічного приросту населення Київської області, в т.ч. периферійних районів простежувалося ще з 70 – х років минулого століття. Однак були періоди істотного його зростання. У результаті на 1.01.1986 року чисельність населення Київської області досягла найбільшої величини і становила 1976,6 тис. осіб. Починаючи з 1989 року приріст населення змінився його зменшенням, яке становило 36,6 тис. осіб, а у наступному році – 81,0 тис. осіб.

Аналіз статистичних даних, які характеризують динаміку чисельності населення Київської області, в т. ч. і периферійних районів, вказує на те, що з 1991 р. розпочався якісно новий етап демографічного розвитку. Відбулася зміна стадій демографічного розвитку від зростання до стагнації і депресії, що характеризуються постійним спадом чисельності населення.

Це призводить до загострення не лише демографічної, а й соціальної та економічної ситуації і області, і периферійних районів, зумовлює наростання суперечностей. З'явилися незворотні негативні зміни в

демографічному розвитку периферійних районів, зародився новий цикл відтворення населення за умов його постійного зменшення [2].

Період 1995 – 2008 рр. характеризувався скороченням загальної кількості постійного населення Київської області (на 6,2%), темпи якого були нижчими, ніж у середньому в Україні (на 7,7%). Якщо у 1995 році від'ємний природний приріст населення (-6,9 осіб у розрахунку на 1000 жителів) поєднувався з від'ємним сальдо міграції (-1,4 особи на 1000 жителів), то у 2009 р. він становив – 4,7 і компенсувався позитивним сальдо міграції (0,6 особи).

Загальне погіршення показників демографічного розвитку Київської області, в т.ч. і периферійних районів обумовлено падінням рівня народжуваності і показників смертності. Зокрема, за 1995 – 2009 рр. чисельність народжених у розрахунку на 1000 населення істотно скоротилась і у 2009 р. становила 12,0, зокрема у міських поселеннях – 12,1, а у сільській місцевості – 11,6 осіб. Для таких периферійних районів, як Переяслав – Хмельницький, Згурівський, Богуславський, Кагарлицький, Поліський, Іванківський цей показник ще нижчий і становить відповідно 8,5 народжених на 1000 населення, 9,6, 10,2, 10,4, 10,8, 10,9 народжених. Якщо середньообласний показник кількості померлих на 1000 осіб населення становив на 01.01.2010р. 16,7 осіб, то у Поліському районі – 28,2, Іванківському районі – 26,1 особи, Фастівському – 26,0, Макарівському – 25,0, Переяслав – Хмельницькому – 24,8, Згурівському – 24,2 особи на 1000 населення. Тоді ж як у Обухівському районі цей показник 13,9 осіб, м. Бровари – 10,3, м. Ірпінь – 11,4, м. Бориспіль – 12,3 особи на 1000 населення. Кількість населення у Білоцерківському та Бориспільському районах майже однакова, проте у Бориспільському районі у 2009 р. народилось 607 дітей, а у Білоцерківському – 496, померло у Бориспільському районі – 1018 осіб, а у Білоцерківському – 1173 особи.

Відповідні зміни у структурі народжуваності за віком матері певною мірою були обумовлені особливостями вікової структури шлюбності і режимом їх тривалості. Зниження шлюбності у досліджуваних периферійних районах Київської області пов'язане із труднощами адаптації населення до соціально – економічних змін. Кількість зареєстрованих шлюбів у розрахунку на 1000 наявного населення (7,7 шлюбів у 2009 р. проти 8,9 – у 1995 р.). Зміна поведінки молоді сприяла збільшенню питомої ваги народжених у матерів, які не перебували у зареєстрованому шлюбі: у загальній чисельності народжених їх частка зростає з 5,2 у 1990 р. до 19,2 у 2009 р. Основна частка позашлюбних дітей припадає на вікову групу 30 – 34 роки.

Впродовж 1990 – 2009 рр. коефіцієнт смертності змінився з 13,1 до 16,7 осіб на 1000 населення, що значно більше, ніж у середньому по Україні (15,3 осіб на 1000 населення). З 1995 року загальний коефіцієнт смертності починає збільшуватись (з 13,1 до 16,7 осіб на 1000 населення у

2009 році), у міських поселеннях він становив 12,7, а в сільських – 23,0. У цілому впродовж 1995 – 2009 рр. смертність дітей у віці до 1 року зменшилась (з 11,4 у 1995 р. до 7,1 осіб на 1000 народжених у 2009 р.). У 2009 році збереглися тенденції до зниження загального коефіцієнта смертності немовлят, який становив 7,1 на 1000 народжених проти 14,7 у 1990 році.

Серед дорослого населення у структурі смертності на першому місці залишаються хвороби системи кровообігу, кількість смертей від яких зросла на 11,7 %.

Таким чином, динаміка чисельності населення периферійних районів впродовж 1979 – 1989 рр. характеризувалася щорічним його приростом, а пізніше – щорічним абсолютним скороченням. Загальний приріст населення відбувався за рахунок стабільного збільшення чисельності міських жителів. Темпи цього приросту поступово зменшувалися, пізніше приріст змінився зменшенням. Чисельність сільських жителів мала довготривалу тенденцію їх скорочення. Темпи цього скорочення постійно знижувалися.

Одним з головних демографічних чинників, які впливають на природний рух населення, є його статеву – вікову структуру. Аналізуючи її можна дійти певних висновків щодо особливостей народжуваності і смертності у периферійних районах за нинішніх умов, а також можливих змін у майбутньому. Статеву – вікову структуру населення формується протягом тривалого часу головним чином у результаті процесів народжуваності та смертності за конкретних соціально – економічних умов і має першочергове значення для збільшення населення в майбутньому [1].

Аналіз динаміки статеву – вікової структури населення периферійних районів вказує на те, що протягом тривалого періоду питома вага жінок у загальній чисельності населення переважала. Це стосується усіх вікових груп, за винятком дитячого віку.

При народженні кількість хлопчиків переважає кількість дівчаток. У наступні вікові періоди це співвідношення змінюється, до того ж воно має суттєві відмінності для міського і сільського населення. Політичні, соціальні та економічні процеси ХХ ст. не сприяли збереженню рівноваги у статевій структурі населення.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується певним вирівнюванням співвідношення між чоловіками і жінками. Разом з тим, нинішню статеву структуру не можна вважати сприятливою з точки зору шлюбності та природного відтворення населення. Показовим у цьому відношенні є співвідношення чоловіків і жінок в окремих вікових групах. Так, у найбільш активній дітородній групі (понад 25 років) кількість жінок переважає над кількістю чоловіків. Разом з тим, у віці 15 – 25 років спостерігається переважання чоловіків. У цілому диспропорції між кількістю чоловіків і жінок зростають зі збільшенням віку. При цьому серед міського населення периферійних районів перевищення кількості

жінок над кількістю чоловіків має місце з 17- річного віку. Серед сільського населення периферійних районів перевищення кількості чоловіків спостерігається в усіх вікових групах від 1 до 40 років. Зазначені показники в різні часові періоди змінювалися [3].

На початок 2009 р. середній вік населення Київської області становив 39,8 років, у тому числі чоловіків – 36,8, жінок – 42,3 роки. Населення у віці молодшому за працездатний становить 15,3 %, працездатне населення – 54,1%, старше за працездатне 30,6 %. Демографічне навантаження становило 696 осіб непрацездатного віку на 1000 населення працездатного віку, з них частка дітей досягла 40,2 %.

Табл. 1

Розподіл постійного населення за основними віковими групами по районах і містах Київської області, (на 1 січня 2010 р.)

	Кількість населення, осіб	у віці молодшому за працездатний	у працездатному віці	Старшому за працездатний вік	Відсотків довсього населення у віці молодшому за працездатний вік	Відсотків до всього населення у праце здатному віці	Відсотків довсього населення у віцістаршому за працездатний вік
Київська область	1715985	265411	1029503	421071	15,5	60,0	24,5
райони							
Баришівський	37635	5499	21907	10229	14,8	58,2	27,2
Білоцерківський	50232	6793	26370	17069	13,5	52,5	34,0
Богуславський	36637	5517	20345	10775	15,1	55,5	29,4
Бориспільський	52458	7695	31006	13757	14,7	59,1	26,2
Бородянський	56701	8952	34056	13693	15,8	60,1	24,1
Броварський	68971	10953	39936	18082	15,9	57,9	26,2
Васильківський	58383	8811	32386	17186	15,1	55,5	29,4
Вишгородський	71923	10829	44118	16976	15,1	61,3	23,6
Володарський	18816	2841	10037	5838	15,1	53,3	31,6
Згурівський	18659	2849	9935	5875	15,3	53,2	31,5
Іванківський	31580	5076	17415	9089	16,1	55,1	28,8
Кагарлицький	35195	5219	19127	10849	14,8	54,4	30,8
Києво Святошинський	152757	25329	95010	32418	16,6	62,2	21,2
Макарівський	39936	6169	21874	11893	15,4	54,8	29,8
Миронівський	36106	5779	19655	10672	16,0	54,4	29,6
Обухівський	68450	10623	42055	15772	15,5	61,5	23,0

Переяслав-Хмельницький	30236	4075	16105	10056	13,5	53,3	33,2
Поліський	6203	1250	3243	1710	20,1	52,3	33,2
Рокитнянський	29284	4997	15291	8996	17,1	52,2	30,7
Сквирський	39577	6003	21362	12212	15,2	54,0	30,8
Ставищенський	24499	4200	13082	7217	17,1	53,4	29,5
Таращанський	30899	5090	16543	9266	16,5	53,5	30,0
Тетіївський	33672	5959	18467	9246	17,7	54,8	27,5
Фастівський	32174	5116	17168	9890	15,9	53,4	30,7
Яготинський	34776	5264	18972	10540	15,1	54,6	30,3
міста							
Березань	16761	2462	10850	3449	14,7	64,7	20,6
Біла Церква	205321	30974	135264	39083	15,1	65,9	19,0
Бориспіль	56950	8683	36952	11313	15,2	64,9	19,9
Бровари	94316	14623	61914	17781	15,5	65,6	18,9
Буча	27021	4234	17490	5297	15,7	64,7	19,6
Васильків	36080	5911	21911	8258	16,4	60,7	22,9
Ірпінь	74969	10002	50325	14662	13,4	67,1	19,5
Переяслав-Хмельницький	28315	4461	17768	6086	15,5	62,7	21,5
Ржищів	7611	1038	4709	1864	13,6	61,9	24,5
Славутич	24570	4053	18082	2435	16,5	73,6	9,9
Фастів	48312	8082	28773	11457	16,7	59,6	23,7

* укладено автором за даними Головного управління статистики у Київській області

Нинішній стан демографічного розвитку периферійних районів характеризується подальшим загостренням проблем природного відтворення населення. Відбувається зниження частки населення допрацевдатного віку і значне зростання частки населення післяпрацевдатного віку. До того ж існує незбалансованість між чисельністю осіб чоловічої і жіночої статі.

Для периферійних районів Київської області характерним є висока частка населення у віці старшому за працевдатний. У таких районах як Білоцерківський, Переяслав – Хмельницький, Володарський, Згурівський, Поліський населення у віці старшому за працевдатний більше, ніж третя частина наявного. Натомість населення у віці молодшому за працевдатний лише близько 15 %. Характерною особливістю периферійних районів є неоднакове демографічне навантаження. Слід відзначити, якщо у пристоличних районах таких як: Києво – Святошинському, Обухівському, Бориспільському на 1000 населення припадає відповідно 277 пенсіонерів, 284, 287, то у Таращанському - 420 пенсіонерів, Рокитнянському – 423, Іванівському – 397 пенсіонерів. Кількість працевдатного населення периферійних районів значно менша, ніж у пристоличних районах.

Зменшення питомої ваги дітей при одночасному зростанню частки осіб після працевдатного віку засвідчує закономірну (стійку) тенденцію розвитку процесу старіння населення. При збереженні нинішньої тенденції

трансформації статево – вікової структури населення і погіршення його природного приросту в майбутньому можливе подальше зростання питомої ваги осіб після працездатного віку, що посилить постаріння населення у периферійних районах [4].

Аналізуючи віковий склад чоловіків і жінок окремо, є підстави дійти висновку, що вікова структура жінок «старіша»: молодші вікові групи серед жінок становлять меншу питому вагу, ніж серед чоловіків, а серед осіб старшого віку більше жінок. Зазначені відмінності вікового складу чоловіків і жінок пов'язані зі статевими диспропорціями у вікових групах. Це негативно позначилося на відтворенні населення периферійних районів в цілому. Збільшення частки осіб старшого віку і зменшення частки дітей у структурі сільського населення периферійних районів відбувалося значно швидше, ніж міського. Це пояснюється швидшим зниженням народжуваності на селі порівняно з містом, що призвело до зменшення абсолютної чисельності дитячих вікових груп. Крім того, більша, порівняно з іншими віковими групами, міграція осіб працездатного віку з периферійних районів до столиці чи приміської зони зумовила зменшення абсолютної чисельності населення працездатного віку і збільшення частки непрацездатних.

Демографічна ситуація у периферійних районах залежить не тільки від загальнодержавних тенденцій, але й соціально – економічного розвитку досліджуваних районів. Безробіття, порівняно низький розмір заробітної плати, слабкий рівень охорони здоров'я, екологічна ситуація – це неповний перелік чинників, що впливають на демосоціальні процеси у периферійних районах.

Характерною особливістю периферійних районів є те, що починаючи з 1995 р. відбулося зростання міграційної активності населення. Середньообласний показник за всіма напрямками міграції на 1.1.2009 р. становив: прибулих – 23887 осіб, вибулих – 21743, приріст 2144 особи. У переважній більшості периферійних районів Київської області кількість вибулих осіб переважала над прибулими. У Рокитнянському районі цей показник становив - 463 особи, Макарівському - 319 осіб, Володарському – 255 осіб, Ставищанському – 210 осіб. У структурі міграційних потоків периферійних районів переважають міжрегіональна та маятникова міграції. Стратегічною метою соціально - демографічного розвитку периферійних районів повинно бути створення умов для нормалізації процесів природного і механічного відтворення населення, зміцнення його життєвого потенціалу шляхом розробки й успішної реалізації відповідних соціально – економічних програм у контексті впливу столиці [5].

Висновки. Одним з головних напрямів підвищення рівня соціально – економічного розвитку периферійних районів є оптимізація їх функціональної визначеності, подальше використання їх інтегрального потенціалу, удосконалення спеціалізації господарства та створення нових форм організації виробництва.

Для позитивних зрушень у кількості і розселенні населення периферійних районів, збереженні поселенської мережі необхідні зміни у їх територіальній організації господарської діяльності у контексті впливу столиці. Створення робочих місць, особливо в аграрному секторі економіки, сприяння зайнятості підприємницькою діяльністю, самозайнятстю, розвиток малого і середнього бізнесу, відповідно скорочення рівня безробіття є головними чинниками соціально - економічного зростання периферійних районів, підвищення життєвого рівня їх населення та сповільнення міграційних процесів.

1. Доценко А.І., Зінч В.Т., Великохатко О.Т., Танцюра В.Л., Кравцова Т.Г. *Регіональне розселення в Україні: стан і прогноз.* – Київ.- РВПС України НАН України, 2007. – 357 с.
2. *Статистичний щорічник Київської області за 2009 рік. Головне управління статистики у Київській області, 2010.* – 543 с.
3. *Схема – прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Київської області за період до 2015 року.* – К.: РВПС України НАН України, 2005. – С. 9 – 37.
4. В.П.Нагірна. *Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону.*// *Український географічний журнал.* – 2010.- №2. – С.32 – 39.
5. Г.П.Підгрушній. *Особливості впливу промислового виробництва на регіональний розвиток.* // *Український географічний журнал.* – 2005.- №2. – С.55 – 61.